

Між тим останнім часом стан функціонування виконавчої влади характеризується тим, що рівень її організуючого впливу на суспільні процеси не повною мірою задовольняв потреби динамічного розвитку громадянського суспільства, енергійного формування ринкового, соціально-економічного укладу демократичної правової держави. Конституційна реформа, яка зараз провадиться в Україні, спрямована саме на вдосконалення системи поділу влади, на пошук оптимального шляху реконструкції існуючої системи стримувань і противаг з метою встановлення міцної рівноваги між гілками влади, на підвищення підконтрольності влади народу, на забезпечення злагодженого й ефективного функціонування державного механізму, спільної відповідальності парламенту й уряду на зростання соціально-економічного потенціалу країни [14, с. 11].

Список літератури: 1. Авер'янов В.Б. Органи виконавчої влади в Україні. – К.: Ін-Юре, 1997. – 48с. 2. Бахрах Н.Д. Административная власть как вид государственной власти // Государство и право. – 1992. – №3. – С.13-18. 3. Бельский К.С. Разделение властей и ответственность в государственном управлении. – М.:Юрид.лит., 1990. – 428с. 4. Виконавча влада і адміністративне право /За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Вид. Дім „Ін-Юре”, 2002. – 668с. 5. Гегель Г.В.Ф. Философия права /Пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – 524с. 6. Глазунова Н.И. Система государственного управления: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 551с. 7. Гомеров И.Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. – М.: ООО, Изд-во ЮКЭА, 2002. – 832с. 8. Загальна теорія держави і права: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /За ред. М.В.Цвіка, В.Д.Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432с. 9. Коліушко І.Б., Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні. – К.: Факт, 2002. – 260с. 10. Конституция Российской Федерации. – М.: Статут, 1998. – 78с. 11. Міхеєнко Р. Виконавча влада і конституційні статуси Президента України та КМУ// Право України. – 2000. – №8. – С.24-28. 12. Монтескьє Ш.Л. О духе законов /Пер.с фр. – Спб.: Изд-во Л.Ф. Пантелеева, 1900. – 706с. 13. Государственное и муниципальное управление: Справочник/ Под ред. Н.И. Глазуновой, Ю.М. Забродина, А.Г. Поршневса. – М.: Магістр, 1997. – 567с. 14. Тацій В. Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку// Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – №2-3. – С.11-14. 15. Шайо А. Самоограничение власти/ Пер. с венг. – М.: Юрист, 2001. – 292с. 16. Merry H. Five-branch Government: the Full Measure of Constitutional Checks and Balances.

Надійшла до редакції 31.10.2003р.

УДК 340.1

М. Г. Хаустова, аспірантка
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ І ПРАКТИЦІ

В Конституції підкреслено, що Україна прагне до розбудови демо-

кратичної, соціальної, правової державності, де людина є найвищою цінністю, діє принцип соціальної справедливості й верховенства права, визнається пріоритет прав і свобод людини, реалізується взаємна відповідальність між державною владою і громадянином. Ці конституційні засади виступають основоположними орієнтирами для становлення національної правової системи України, зумовлюють спрямування правової науки на виявлення ролі й значимості права як найбільш універсальної системи нормативного регулювання в сучасному суспільстві, обґрунтування реальних критеріїв її цілісності й соціальної ефективності.

Найважливіша роль у розв'язанні цих завдань належить правовій системі суспільства, покликаний забезпечувати впорядкованість суспільних відносин, здійснювати стабілізуючий вплив на процеси реформування у суспільстві, сприяти розвитку держави і права в напрямку до загальноновизнаних міжнародною спільнотою стандартів державно-правового устрою.

Однією з головних тенденцій розвитку державності є поступове сприйняття напрацьованих сучасною політико-правовою думкою надбань і насамперед таких загальнолюдських цінностей, як демократія, права та свободи людини і громадянина, гуманний і справедливий правопорядок [Див.: 7с.140; 11, с.2,3].

Категорія "правова система" була запроваджена у вітчизняну наукову юридичну літературу з 80-х років ХХ ст. На початку 90-х вона почала привертати увагу українських правознавців. Так, у наукових працях того часу відзначалося, що елементами правової системи України, є система права, правова політика, правова ідеологія і юридична (правова) практика – правоутворення, правозастосування, правоохорона. Поряд із цим до правової системи включали однорідні з нею явища: норми та принципи міжнародного права й санкціоновані державою соціальні норми. Проте ще й дотепер, незважаючи на появу деяких праць фундаментального й методологічного характеру [Див.: 3, с.248-250] створення у вітчизняній правовій доктрині цілісної концепції національної правової системи не можна вважати завершеним. До того ж ця проблематика є настільки багатогранною, що охопити всю її складність у межах окремих досліджень неможливо.

Загальноновизнаним у теорії права є висновок, що правова система є поняттям, яке характеризує сукупність усіх правових явищ дійсності з точки зору вираження їхньої цілісності та взаємозв'язку [5, с.211-215]. Водночас існують різні погляди на її сутність і зміст. Традиційно правову систему ототожнювали з системою правових норм [6; с.278-279], в подальшому у межах змісту даного поняття розглядали правові норми

і правовідносини в їхньому взаємозв'язку [10,с.103-104] або законодавство і практику його застосування [15, с.68].

У розумінні правової системи найбільш поширеним є підхід до цієї категорії як цілісності взаємозалежних соціальних явищ. З такого широкого її тлумачення виходять С.С.Алексєєв, Л.А. Луць, М.І. Матузов, Н.М.Онищенко, Ю.О.Тихомиров, Л.Б.Тиунова, [Див.:1, с.268; 8, с.17; 9, с.104-106; 11, с.12, 13; 17, с.32,33;16,с.23,24]. Вони спираються на те, що поняття "система права" відбиває внутрішню побудову останнього, а "правова система" – місце права в низці інших суспільних явищ. У цьому вбачається одна з методологічних функцій розглядуваного поняття.

Сучасний рівень наукових розробок теорії права, накопичений у ній арсенал знань закономірно зумовлюють становлення поняття "правова система", поряд з поняттями "система права" і "правова надбудова", тому що останні не охоплюють цілісної картини правової дійсності конкретного суспільства в системному аспекті. Так, на думку С.С. Алексєєва, правова система – це все позитивне право, що розглядається в єдності з правовою ідеологією та юридичною практикою, у той час як правова культура являє собою свого роду юридичне багатство, виражене в регулятивних якостях права, накопичених правових цінностях, що включають такі елементи, як стан правосвідомості в суспільстві, законності, законодавства, досконалість його змісту і форми, стан практичної роботи у сфері права [3, с.277-281].

С.С. Алексєєв включає в поняття "правова система" саме право, судову, а також іншу юридичну практику, правову ідеологію, правотворчу і правозастосовчу діяльність, індивідуальні державно-владні розпорядження (укази), правовідносини, юридичні санкції, систему законодавства, суб'єктивне право та ін. Тому серед елементів правової системи він пропонує виділити (а) власне об'єктивне (позитивне) право як сукупність загальнообов'язкових норм, виражених у законі та в інших формах позитивного права, (б) правову ідеологію – активну сторону правосвідомості, і (в) судову (юридичну) практику – (правову діяльність). Саме через правову систему та її елементи відбувається зв'язок позитивного права з державою, її органами, з усією політичною структурою суспільства [2,с.47-51].

М.І.Матузов розглядає правову систему як складне, збірне й багатопланове поняття, що відбиває всю сукупність юридичних явищ суспільства, сукупність внутрішньо погоджених, взаємозалежних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава чинить необхідний нормативний вплив на суспільні відносини. Як указує вчений, усі елементи правової системи підлегли єдиним цілям і завдан-

ням, виражаючи в концентрованому виді асоційовану волю й інтереси суспільства, виконуючи як загальні (всієї системи), так і специфічні функції [9,с.103-107]. У цьому зв'язку необхідно підкреслити, що характеристика явища як цілісного структурного утворення в єдності складових частин дійсно відкриває шлях до його системного розгляду, оскільки підкреслює саме його внутрішню єдність, цілісність.

Своєрідне визначення запропонував В.М. Синюков, який охарактеризував правову систему як соціальну організацію, що містить також основні компоненти національної правової культури, що включають регіональну й місцеву правову інфраструктуру, системи й підсистеми нагляду, контролю, профілактики правопорушень, правового інформування і правових комунікацій, юридичну освіту, підготовку й перепідготовку кадрів, аналіз правової ідеології [13,с.100-102].

Подібний підхід знайшов своє відбиття й у вітчизняному правознавстві. Визначивши, що наявність власної національної правової системи зумовлено тим, що в кожній державі діють свої правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, особливості правового менталітету, правової культури, що склалися історично, О.Ф.Скакун підкреслює, що в будь-якій державі правова система, будучи невід'ємним елементом правової культури, детермінована історичними й географічними чинниками й виступає частиною системи держави [14, 517-520с.]. Будучи за своєю суттю комплексною характеристикою юридичної сфери буття конкретного суспільства, поняття "правова система" формується за аналогією з політичною в політології й економічною – в економічній теорії. Спираючись на зазначені вихідні положення, вона визначає *правову систему* як комплекс взаємозалежних і погоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин і юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правова свідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформація, правопорядок). При цьому О.Ф.Скакун виділяє наступні елементи правової системи суспільства :

1) суб'єкти права – фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства та ін.), юридичні особи – комерційні й некомерційні організації, держава, соціальні спільноти та ін., підкреслюючи, що довгий час правова система характеризувалася як знеособлена структура, тоді як без особистості вона не може існувати, тому звернення до людини як до фактора всіх суспільних явищ, що їх систематизує, зажадало перегляду попередніх підходів до структури правової системи й вирізнення суб'єктів права як головного її елемента;

- 2) правові норми і принципи;
- 3) правові відносини, правова поведінка, юридична практика, режим функціонування правової системи;
- 4) правова ідеологія, правова свідомість, правові погляди, правова культура;

5) законність і правопорядок, що виступають зв'язком між названими елементами, які визначають результат їх взаємодії [14, с.518-520].

Усіма правниками, які досліджують зазначену проблематику, підкреслюється, що саме право є ядром і нормативним підґрунтям правової системи, її цементуючим стрижнем, і тому те чи інше праворозуміння виступає концептуальним фундаментом національної правової системи. Саме дослідження права, як цілісного явища, на думку Л.А.Луця, викликало необхідність формулювання поняття правової системи, тому становлення останнього в юридичній доктрині обґрунтовано пов'язується з дискусіями стосовно поняття "право" [8, с. 16].

Н.М.Онищенко спирається у своїх дослідженнях на методологічний підхід, переконуючи, що система – це впорядкована сукупність елементів, взаємозалежних і взаємодіючих між собою, яка має відносну самостійність та органічну єдність, характеризується внутрішньою цілісністю й автономністю функціонування, і що ці ознаки властиві і правовій системі, хоча поняття останньої означає набагато більше, ніж просте явище, що формально підпадає під ознаки будь-якої системи. Цінність поняття "правова система", науковець підкреслює, полягає в тому, що воно надає додаткові аналітичні можливості для комплексного аналізу правової сфери громадського життя. На його думку, це новий, вищий рівень наукової абстракції, інший розріз правової дійсності, а значить й інша площина її розгляду, перевагами якого є те, що він надає цілісне осмислення правового простору, уможливує виявлення найбільш істотних кореляційних, субординаційних та інших зв'язків і відносин між загальним і його частинами, а також між собою [11, с.17-20].

Із цього погляду під правовою системою пропонується розуміти єдність відповідних її компонентів (частин), які певним чином об'єднані між собою (за змістовними й формальними критеріями) і які залежно від їх природи й характеру взаємозв'язку (об'єктивного, природного чи суб'єктивного) становлять відносно стабільну організацію [12, с.7-13]. Щоб правильно визначити структуру правової системи, на нашу думку, необхідно вирізнити критерії добору її елементів. Основними вимогами в цьому випадку будуть виступати їх внутрішня впорядкованість (організаційний критерій), правовий напрямок діяльності (правовий критерій), що має бути виражений нормативно у відповід-

них законодавчих актах і положеннях, що відображають мету створення правової системи, сферу її діяльності, характер основних завдань і функцій, особливості реалізації, специфічні принципи її організації й діяльності (програмний критерій).

Визначення поняття "правова система" повинно мати не лише гносеологічну, а й методологічну цінність, давати змогу виявити не випадкові, а необхідні властивості суб'єктів права як її елементів і зв'язки між ними, що забезпечують стійкість і цілісність правової дійсності. Це означає, що правова система має розглядатися не тільки як результат життєдіяльності людей, а й як форма організації соціальних зв'язків і тому характеризуватися чіткою соціальною спрямованістю. Ця система має соціальні властивості, виконує функції, необхідні і значимі для людей та їх об'єднань. Головне її призначення полягає в тому, щоб:

- а) визначити й закріпити статус суб'єктів відповідно до тієї ролі, яку вони виконують у суспільстві;
- б) забезпечувати соціальну взаємодію суб'єктів;
- в) встановлювати соціальні зв'язки, що породжують діяльність, необхідну для досягнення цілей;
- г) закріплювати й відтворювати суспільні відносини;
- д) регулювати їх шляхом створення моделей поведінки.

Так, Р. Давід у класичній праці з проблем правових систем сучасності підкреслював, що поняттю "правова сім'я" кореспондує не якась біологічна реальність. Воно використовується лише в дидактичних цілях, щоб виявити схожість і різницю систем чинного права. Він розглядав правову систему як однопорядкове (за ознакою системності), взємозв'язане з іншими суміжними системами явище [4, с.5-7].

Отже, необхідно підкреслити, що створення національної правової системи України як суверенної держави є досить актуальною проблемою як у теоретичному, так і практичному сенсі. При цьому повинно йтися про правову систему, яка засновувалася б на національно – історичних цінностях, ураховувала б соціально-економічні й політичні реалії сьогодення. Саме завдяки таким сучасним рисам національна правова система України змогла б увійти в сім'ю правових систем країн ЄС та інших цивілізаційних держав світу.

Список літератури: 1. *Алексеев С.С.* Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования: Учебник. – М.: Статут, 1999. – 712с. 2. *Алексеев С.С.* Право: на пороге нового тысячелетия : Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М.: Статут, 2000. – 256с. 3. *Алексеев С.С.* Теория права: Учебник. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 360 с. 4. *Давид Р., Спинози К.Ж.* Основные правовые системы современности. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 400с. 5. Загальна теорія держави та права: Підручник/ За ред. *М.В.Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В.Петришина.* – Х.: Право, 2002. – 428с. 6. *Керимов Д.А.* Философские проблемы

права: Учебник. – М.: Мысль, 1972. – 471с. 7. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право. XXI век. – М.: Спарк, 2000. – 144с. 8. Луць Л.А. До поняття “правова система суспільства” та його місця серед інших правових понять // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб./ Відп. ред. В.Я.Тацій. – Х.: Нац.юрид.акад.України. – 2002. – Вип.55. – С.15-24. 9. Матузов Н.И. Правовая система и личность. – Саратов.: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 293с. 10. Назаров Б.Л. Социалистическое право в системе социальных связей: (Развитие взглядов на основные внутренние и внешние связи социалистического права). – М.: Юрид. лит., 1976. – 312с. 11. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії. – К.: ЦДП НАН України, 2002. – 349с. 12.Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток/ За заг. ред. В.С.Журавського – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 294с. 13. Сидюков В.Н. Российская правовая система: Введение в общую теорию – Саратов.: Изд-во Саратовского ун-та, 1994. – 166с. 14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – 647с. 15. Судебная практика в советской правовой системе/ Отв. ред. Братусь С.Н. – М.: Юрид. лит., 1975. – 327с. 16. Тиунова Л.Б. О понятии правовой системы //Сов. государство и право. – 1986. – №10 – С. 23-30. 17. Тихомиров Ю.А. Правовая система развитого социализма// Сов. государство и право. – 1979. – №7 – С.31-40.

Надійшла до редакції 03.11.2003 р.

УДК 342.722

О.О.Скібіна, аспірантка

*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ

У правовій науці питання про конституційні права і свободи особи, їх розвиток, систему тощо досліджені значно повніше у порівнянні з проблемою їх практичної реалізації, її механізму, не говорячи вже про розробку механізму реалізації кожного конкретного суб'єктивного права.

Сучасні правники вказують, що необхідно розрізнити теорію і практику прав людини. Права і свободи людини легко постулюються на папері, але дуже важко реалізуються в житті. Головне в цій проблемі на даний момент – не теоретична розробка прав і свобод людини (хоча таке завдання, звичайно, не знімається), а створення необхідних умов, гарантій і механізмів для їх реалізації, тобто практична сфера [11, с. 263, 268]. Зараз у державно-правовій доктрині спостерігається переоцінка пріоритетних напрямків досліджень. Не применшуючи значимості інституційної “матерії”, державознавці все частіше починають звертатися до розробки теорії реалізації конституції, її використання як стимулятора соціального прогресу, впровадження конституційних положень у живу тканину суспільних відносин, у діяльність державних органів і громадських об'єднань, у поведінку громадян [13,